

اخلاق و ارتباط آن با معماری

محمدباقر ولی‌زاده اوغانی*^۱، الناز وفایی پورسرخابی^۲

تاریخ دریافت مقاله :

۱۳۹۷/۰۲/۲۷

تاریخ پذیرش مقاله :

۱۳۹۷/۰۶/۰۲

چکیده

سکونت معماری به عنوان یک حرفه مهندسی و به سبب تأثیرات عمیق آن در زندگی و محیط زیست انسانی نیازمند اصول اخلاقی است. بر این پایه، مقاله حاضر بر آن است تا با بهره‌گیری از روش اسنادی و با رویکرد تفسیری، با تکیه بر مطالعات انجام شده، به تبیین ارتباط اخلاق و معماری بپردازد. بر اساس نتایج تحقیق، با بررسی مبانی نظری، پیشینه تحقیق و مطالعات اسنادی انجام یافته پیرامون موضوع می‌توان نسبت اخلاق و معماری را در سه حوزه کلی یعنی: اخلاق در حرفه معماری (اخلاق حرفه‌ای یا اخلاق شخص معمار)، اخلاق در معماری (صفات ساختمانی) و اخلاق و رفتار متأثر از محصول عمل معماری بررسی کرد. اخلاق حرفه‌ای در معماری در حوزه‌های اخلاق بندگی و جلب رضای خدا، اخلاق فردی همچون صداقت و تواضع فرد، اخلاق سازمانی (اجتماعی) مانند مشورت و احترام به حقوق و نظر دیگران و اخلاق زیست‌محیطی مانند توجه به معیارهای پایداری قابل پیگیری است. بنای معماری مکان نمودار شدن اخلاق فردی و حرفه‌ای معماران است. با حرفه‌ای‌گری، اخلاق‌مند شدن و مسئولیت‌پذیری معمار در قبال خود، خدا، طبیعت و دیگران، اثر معماری وی نیز با طراحی مناسب و اخلاق‌مند جلوه‌گر صفات اخلاقی خواهد شد. با عنایت به تأثیر معماری در اخلاق و رفتار انسان، چنین معماری‌ای، نقش اساسی در افزایش سلامت روحی و روانی انسان خواهد داشت و اثرات اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و محیطی آن متناسب با نیازهای ساکنان آن خواهد شد.

کلمات کلیدی: اخلاق، اخلاق حرفه‌ای، اخلاق در معماری، اخلاق حرفه‌ای در معماری

مقدمه

رفتارهای غیر اخلاقی به بخشی از رویه کاری آن‌ها تبدیل شده است (شاه‌علی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۹۴). در این میان انتقاد از اخلاق معماری و معماران که همیشه با عواقب ناشی از تجربیات تاریخی همراه بوده به یک مسئله حساس تبدیل شده است (Mcneill, 2006: 57). در معماری به دلیل ماهیت و شرایط حرفه‌ای آن، و تأثیری که در زندگی انسانی دارد، توجه به اخلاق نیازی اساسی است. بر این پایه پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش اسنادی و با تکیه بر مطالعات انجام یافته، ضمن تبیین چالش‌های اخلاق در معماری، تلاشی در جهت بررسی ارتباط اخلاق و معماری است. در این راستا پرسش‌های قابل طرح این است که اخلاق و معماری چه نسبتی می‌توانند باهم داشته باشند؟ و جایگاه اخلاق در معماری چیست و چه ابعادی را شامل می‌شود؟

اخلاق

اخلاق در لغت به معنای مجموعه‌ی عادت‌ها و رفتارهای فرهنگی پذیرفته شده میان مردم یک جامعه؛ رفتار، خلق و خوی، خوی‌های پسندیده، رفتار شایسته و پسندیده، و... آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ۲۹۱) و علم اخلاق، علم معاشرت با خلق است (دهخدا، ۱۳۲۸: ۱۵۲۶). معادل انگلیسی آن (Ethics)، که غالباً به صورت جمع به کار می‌رود، از لحاظ ریشه‌شناسی انگلیسی ریشه در زبان‌های هند و اروپایی دارد، و در زبان یونانی و لاتین به (Ethica) و در زبان فرانسه کهن به (Ethique) ترجمه شده است. این واژه از لحاظ معناشناسی گستره زیادی دارد از جمله: ۱. مبانی و اصول رفتار درست (Principles of right conduct)،

اخلاق همواره مقوله‌ای محوری در عرصه حیات اجتماعی انسان بوده است. اینکه چگونه در ارتباط با دیگران و طبیعت و... عمل و فکر شود و هر عمل حرفه‌ای تا چه اندازه به مقولاتی چون سلامت انسان، محیط زیست، آینده، حیات و امثال آن تأثیر گذارد، از جمله مثال‌ها و مباحثی است که نشان از تعمیق مباحث اخلاقی در عرصه‌های مختلف زندگی دارد (فرامرزقراملکی، ۱۳۸۹: ۷). صاحب‌نظران بسیاری بر این باورند که اخلاق و یا به عبارتی پایبندی به اصول آن می‌تواند موجب شادابی، نشاط و سلامت جامعه انسانی باشد. اخلاق در بسیاری از علوم و شاخه‌های هنری از جمله اخلاق مهندسی، سازمانی، زیست‌محیطی و ... گسترش یافته است (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷: ۱۰۶). توجه به اخلاق، اخلاق حرفه‌ای و اخلاق مهندسی در دهه‌های اخیر در ایران مورد توجه قرار گرفته است. به طوری که مرکز ملی مطالعات جهانی شدن در تدوین سیاست‌های کلی نظام در قبال جهانی شدن، به نقش و اهمیت اخلاق سازمان‌ها نظر داشته است و در بخش دهم از سیاست‌های کلی فرهنگی در مدار ملی، اخلاقی شدن سازمان‌های ایرانی را مورد توجه قرار داده است (فرامرزقراملکی، ۱۳۸۵: ۱۴). با این وجود در شرایط کنونی عدم رعایت کامل معیارهای اخلاقی در نهادها و حرفه‌های مختلف کشور، مشکلات متعددی را بوجود آورده است که قانون‌گریزی، رابطه‌مداری، بی‌توجهی به حقوق دیگران و عدم مسئولیت‌پذیری فقط بخشی از آن محسوب می‌شود. این ناهنجاری‌ها تا حدی پیشرفته‌اند به طوری که در برخی از سازمان‌ها خواسته یا ناخواسته

۲. تئوری‌ها یا مجموعه‌ای نظامند از ارزش‌های اخلاقی (Moral values)، ۳. قوانین یا استانداردهای حاکم بر رفتار اعضای یک حرفه خاص (اخلاق حرفه‌ای) (Professionalethics) (بحرینی، ۱۳۸۹: ۷۵). اخلاق امری است که همه زوایای زندگی شهروندان و ساختار جامعه را در بر می‌گیرد (Al-Zahrani, 2015). اخلاق هر جامعه معیار بایدها و نبایدهای آن را تعیین می‌کند و انسان اجتماعی را در مسیر زندگی غایتمند خود به سمت کمال، فضیلت و سعادت هدایت می‌کند. اخلاق هم خاستگاه دینی دارد و هم متأثر از عرف، فرهنگ، تاریخ و سایر پدیده‌های اجتماعی است (احمدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۰). به عبارتی اخلاق عبارت است از اصول ارزشی و هنجاری یک جامعه که در رفتار افراد انعکاس می‌یابد. تمامی فرهنگ‌ها در بطن خود دارای اصول اخلاقی‌اند و آنچه آن‌ها را از یکدیگر جدا می‌سازد، تفاوت در آرمان‌ها و کمال است. نظام‌های فکری و اعتقادی برای رسیدن به کمال مطلوب خود، به نظام اخلاقی منطبق با خود نیاز دارند (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۳). اخلاق، سامان‌دهنده رفتار ارتباطی در مقیاس فرد (اخلاقیات فردی)، سازمان (اخلاقیات اجتماعی شغلی) و جامعه است (آقاشریفیان اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۵). به طور کلی، رفتار ارتباطی درون‌شخصی و برون‌شخصی فرد در زندگی شخصی و زندگی شغلی، و همچنین رفتار ارتباطی سازمان با محیط و نیز تعامل نهادهای اجتماعی با یکدیگر و... بر مبنای اخلاق قوام، می‌یابد. رفتار درون‌شخصی فرد در قبال خود می‌تواند در قالب صداقت و خودمحاسبه‌گری و... مطرح گردد و رفتار برون‌شخصی در ارتباط با دیگران، که به رفتار ارتباطی بین شخصی (فرد با دیگران) و رفتار فرد با طبیعت و خدا قابل تقسیم

است (فرامرزقراملکی، ۱۳۸۹: ۱۵۰) (جدول ۱). در هر حال بهترین حالت اخلاق زمانی است که فرد از روی ترس، خود را ملزم به پیروی از قانون نمیکند، بلکه راستی، امانتداری و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی است که او را ملتزم می‌سازد و پذیرش قوانین و التزام به آن را برای او نه تنها آسان بلکه لذت بخش می‌نماید (Alshibly & Nabulsi, 2017).

جدول ۱- ابعاد مختلف اخلاق درون‌شخصی و برون-شخصی. (مأخذ: فرامرزقراملکی، ۱۳۸۹: ۱۵۰)

اخلاق		رفتارهای شخص
درون شخصی	رفتار با خود	خودشناسی، صداقت با خود، خودمحاسبه‌گری، وجدان کاری، دانش تخصصی، ...
	رفتار با دیگران	مسئولیت‌پذیری اجتماعی و شغلی، پایبندی به حقوق در ارتباط با دیگران، ...
برون شخصی	رفتار با طبیعت	رعایت اخلاق زیست محیطی، تلاش برای توسعه پایدار، ...
	رفتار با خدا	شناخت و معرفت خداوند، عبادت، قرآن، حقیقت‌طلبی، رضای خدا، ...

رجوع به منابع دینی حکایت از این دارد که مقوله اخلاق در معارف اسلامی همیشه مدنظر بوده و مورد تأکید انبیاء و علمای دینی بوده است. اخلاق اسلامی یک نظام اخلاقی بر پایه اخلاق، عقل، قرآن و سخنان پیامبر اسلام است. اخلاق اسلامی مجموعه‌ای از تمام مطالب مرتبط به اخلاق است (مطهری، ۱۳۸۷: ۷). بر اساس انواع روابط چهارگانه ارتباط، یعنی ارتباط با خالق، ارتباط با خود، ارتباط با دیگر انسان-ها و ارتباط با دیگر موجودات، ابعاد مختلف اخلاق را می‌توان در حوزه‌های اخلاق بندگی، فردی، اجتماعی و اخلاق زیست‌محیطی قرار داد. مطالعه

اخلاق و ابعاد اخلاقی از کتب اندیشمندان اسلامی همچون (مطهری، ۱۳۶۷) و (طباطبایی، ۱۳۵۶)، حکایت از جنبه‌های مختلف اخلاقی در ارتباط با خود، خدا، دیگران و طبیعت دارد (جدول ۲). آموزه‌های اسلامی سامان‌دهنده رفتار انسان‌ها در مقیاس حق‌النفس، حق‌الناس، حق‌الله و طبیعت و اجزای آن است.

جدول ۲- ابعاد اخلاقی متناسب با مؤلفه‌های اخلاق اسلامی (مأخذ: نگارنده)

ابعاد	مؤلفه‌های اخلاقی
اخلاق بندگی(حق‌الله)	حقیقت‌طلبی و کمال‌جویی(بهجت، ۱۳۸۷: ۹۵؛ مطهری، ۱۳۶۷)، عبادت(طباطبائی، ۱۳۵۶: ۸؛ مطهری، ۱۳۶۷: ۱۳۲)، ذکر الهی و یاد خدا(بهجت، ۱۳۸۷: ۱۹۱)؛ قرآن(بهجت، ۱۳۸۷: ۱۹۳ و ...)
اخلاق فردی(حق‌النفس)	صداقت و راستی(طباطبائی، ۱۳۵۶: ۲۲؛ مطهری، ۱۳۶۷: ۲۷۱ و ۲۷۵)، حیاء و عفت(مطهری، ۱۳۶۷: ۲۸۶)، عزت نفس(طباطبائی، ۱۳۵۶: ۳۳؛ مطهری، ۱۳۶۷: ۱۴۷) و ...
اخلاق اجتماعی- سازمانی(حق- الناس)	حسن معاشرت با دیگران(طباطبائی، ۱۳۵۶: ۲۵)، همزیستی(مطهری، ۱۳۶۷: ۲۸۶)، محبت(بهجت، ۱۳۸۷: ۱۰۲)، صلح(مطهری، ۱۳۶۷: ۲۸۶)، تعاون(طباطبائی، ۱۳۵۶: ۳۵) و ...
اخلاق زیست محیطی(حق طبیعت)	توجه به محیط زیست(مطهری، ۱۳۶۷: ۲۳۷)، ترجمه به حیوانات(مطهری، ۱۳۶۷: ۱۷) و ...

اخلاق حرفه‌ای

اخلاق حرفه‌ای یکی از زیرمجموعه‌های اخلاق کاربردی (عملی) است و حوزه پردازش آن مباحث اخلاقی در حرفه‌های مختلف است (فرامرزق‌راملکی، ۱۳۸۹: ۷۵). مفهوم اخلاق حرفه‌ای از دو مفهوم اخلاق و حرفه تشکیل شده است. مراد از حرفه سطح عالی و شیوه برتر شغل است و حرفه‌ای کسی است که به اخلاقیات آشناست و احترام می‌گذارد (فرامرزق‌راملکی، ۱۳۹۰: ۷۲). همان‌طور که اخلاق، الگوی رفتار ارتباطی مبتنی بر رعایت حقوق طرف ارتباط است، اخلاق حرفه‌ای نیز تحقق

عملیاتی همین امر در حرفه است. صاحبان مشاغل و سازمان‌ها که در مناسبات شغل؛ حقوق خود، دیگران و حقوق منابع طبیعی را می‌شناسند و بر رعایت آن‌ها حساسیت دارند، اخلاقی‌اند (شاه‌علی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۹۵). در واقع اخلاق حرفه‌ای عملیاتی کردن اصول اخلاقی در مناسبات حرفه‌ای است. یک پزشک یا مهندس به عنوان یک شخص حقیقی مسئولیت اخلاقی دارد، اما مسئولیت‌های حرفه‌ای او برخاسته از شغلی است که بر دوش گرفته است، به گونه‌ای که اگر شغل دیگری می‌پذیرفت، مسئولیت‌های اخلاقی وی تغییر می‌کرد. لذا از این نگاه، اخلاق وابسته به شغل است و تنوع کاربری دارد، مانند: اخلاق پزشکی، اخلاق مهندسی، اخلاق مدیریت، اخلاق معلمی، اخلاق پژوهش و ... (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷: ۱۰۵ و ۱۰۶). بر این اساس می‌توان اخلاق فردی را در بیان دقیق بر دو قسم دانست: اخلاق فردی-شخصی و اخلاق فردی-شغلی. با توجه به مطالب فوق مسئولیت‌های اخلاقی را در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان به ترتیب زیر نام برد؛ مسئولیت‌های فردی-شخصی، مسئولیت‌های فردی-شغلی، مسئولیت‌های سازمانی و مسئولیت‌های زیست‌محیطی. این مفاهیم، نشانگر مسئولیت افراد و سازمان‌ها در قبال حقوق محیط درونی و بیرونی است. بنابراین اخلاق حرفه‌ای افزون بر اخلاق حرفه‌ها، حقوق حرفه را نیز در بر می‌گیرد (فرامرزق‌راملکی، ۱۳۸۸).

پیشینه تحقیق

محققین مختلفی به مطالعه پیرامون ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مطرح در حوزه اخلاق در معماری پرداخته‌اند؛ از آن جمله می‌توان به پژوهش (ندیمی، ۱۳۸۶) اشاره کرد. در این پژوهش پس از تعریف

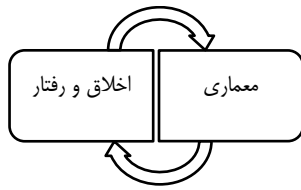
مفاهیم اخلاق و اخلاق اسلامی مرتبط با معماری، به تبیین مثلث «معمار، معماری و مخاطب» پرداخته شده است. ندیمی کسب فضایل حکمت، عدالت، شجاعت و عفت برای رسیدن به کمال را ضروری می‌داند و معتقد است با جایگزینی حکمت به جای جهل در انسان، اثر او هماهنگ با هستی، طبیعت و فطرت انسانی می‌شود، با جایگزینی عدالت به جای منفعت، اثر او تعالی روح بخش خواهد یافت. جایگزینی شجاعت به جای زبونی، وی را از تقلید دور خواهد کرد و با جایگزینی عفت به جای حرص و تلبیس، در اثر او رعایت حریم و حرمت به انسان و طبیعت ظاهر خواهد گشت. نازی‌دیزجی و همکاران (۱۳۸۹) با بررسی حیطه‌های مختلف اخلاق در معماری، پیشنهاداتی نظیر ادای سوگندنامه معماری، تدوین سرفصل درس اخلاق معماری، همکاری فیلسوفان اخلاق و معماران و الگوگیری از اخلاقیات در معماری سنتی و ... را ارائه داده‌اند. در پژوهش نژادابراهیمی و همکاران (۱۳۹۳)، تلاش شده است مؤلفه‌های اخلاقی استفاده از فناوری در معماری ارائه شود. آقای شریفیان‌اصفهانی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود ضمن معرفی ویژگی‌های اخلاقی و معنوی حاکم بر محیط متقدم معماری، با تکیه بر فتوت‌نامه‌ها به استخراج اصول اخلاق حرفه‌ای برای معماری و شهرسازی پرداخته‌اند. پورمند و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی اخلاق در معماری سنتی پرداخته‌اند و معتقدند ارزش‌های اخلاقی در زمان ساخت و بهره‌برداری از بنای سنتی مورد توجه بوده است و جایگاه اخلاق در معماری سنتی را می‌توان در سه حوزه وحدانیت، انسانیت و طبیعت به چشم دید. برخی دیگر از محققین به

پژوهش در رابطه با تأثیر معماری و محیط ساخته شده در اخلاق و رفتار انسان پرداخته‌اند (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۰؛ ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۹؛ شولتز، ۱۳۸۸). برخی از محققین و معماران نیز در لابه‌لای تألیفات خود به بررسی جایگاه اخلاق در معماری دوران معاصر پرداخته‌اند و از نگرانی‌ها و تهدیدهای اخلاقی معماری معاصر ایران در حوزه نظر و عمل بحث کرده‌اند (قیومی‌بیدهدی، ۱۳۹۰: ۱۱۴ و ۱۱۵؛ هاشمی، ۱۳۷۹: ۲).

ارتباط و نسبت اخلاق و معماری

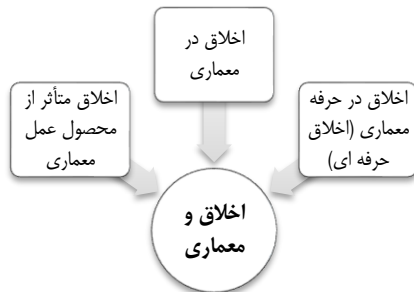
اخلاق و رفتار یکی از اصلی‌ترین ارکان شهر و از مهم‌ترین عناصر شکل‌گیری معماری است که می‌تواند رابطه انسان‌ها را با یکدیگر، با طبیعت و با ساخته‌های انسان و با هستی در قلمروهای مختلف معنوی و مادی حیات تنظیم کند (نقی‌زاده، ۱۳۹۴: ۷۱). اخلاق در هر حرفه‌ای، تأثیر چشم‌گیری بر فعالیت‌ها و نتایج و اعتلای آن حرفه خواهد داشت. معماری به سبب ماهیت شغلی و حرفه‌ای خاصش نیازمند تعهدات اخلاقی است (نازی‌دیزجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴). درحقیقت معماری، حرفه‌ای است که با حل مشکلات و اعتلای فضای زندگی، که در ارتباط با اخلاق و حقوق انسانی است در ارتباط است. معمار با طراحی مناسب و اصولی و اخلاقمند می‌تواند راه را برای رسیدن به این مهم هموار سازد. از آنجا که حسن مخلوق در گرو حسن خالق است، اندیشه و روح درون معمار در معماری به ظهور می‌رسد (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۸؛ آزاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۲؛ پیشوایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۸). بنابراین برای داشتن محصول معماری مطلوب نیازمند معمار پاک دل و با اخلاق است. بررسی

نمودار ۱- تأثیر متقابل اخلاق و معماری (مأخذ: نگارنده)

با بررسی مبانی نظری، پیشینه تحقیق و مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام یافته، پیرامون اخلاق و معماری می‌توان جایگاه اخلاق در معماری را در سه حوزه کلی مشخص کرد؛ اخلاق در حرفه معماری (اخلاق حرفه‌ای یا اخلاق شخص معمار) (قیومی بیدهندی، ۱۳۹۰؛ آقاشریفیان اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۴؛ بهزادفر، ۱۳۹۴)، اخلاق در معماری (صفات ساختمانی) (پورمند و همکاران، ۱۳۹۴؛ یاران و همکاران، ۱۳۹۶؛ ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۶) و اخلاق و رفتار متأثر از محصول عمل معماری (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۹؛ ۸۰؛ شولتز، ۱۳۸۸) (نمودار ۱)، که در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته شده است.

نمودار ۲- حوزه‌های مختلف اخلاق و معماری بر اساس مطالعات، مبانی نظری و پیشینه تحقیق (مأخذ: نگارنده)

اخلاق حرفه‌ای در معماری

طراحی فرآیندی خودآگاه بوده و توسط افراد حرفه‌ای انجام می‌پذیرد (مردمی و دهقانی تفتی، ۱۳۹۶: ۱۰۵). معماران و طراحان به طور مستقیم و

معماری و شهرسازی سنتی و همسویی معماران و معماری سنتی با ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی می‌تواند تأکیدی بر این موضوع باشد. همچنان که معمار سنن، معمار بزرگ دوره عثمانی، معماران دخیل در اجرای آثارش را، استادان کارگزار هنجار و عاقل تمام عیار و مردان قابل و مفیدی می‌داند (سلطانی و ندیمی، ۱۳۹۷: ۲۱). لذا مطالعه ارزش‌های اخلاقی و معنوی حاکم بر معماری سنتی را می‌توان به عنوان الگویی شایسته در تدوین اصول اخلاقی برای حرفه معماری دانست. چراکه نمود ارزش‌های اخلاقی را در زندگی و ساختار فضایی و کالبدی بناهای سنتی می‌توان به چشم دید (پورمند و همکاران، ۱۳۹۴؛ یاران و همکاران، ۱۳۹۶؛ ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۵). از طرفی معماری به مثابه آفریده انسان تأثیرات تعیین‌کننده‌ای در احساسات و خصوصیات روانی انسان‌ها خواهد گذاشت. همانطور که چرچیل^۲ می‌گوید: «ما امروز ساختمان‌های خود را می‌سازیم و بعد این ساختمان‌ها هستند که ما را شکل خواهند داد» (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۹). بسیاری از تحقیقات نشان از تأثیر محیط و فضای مصنوع بر اخلاق و رفتار انسان دارد (شولتز، ۱۳۸۸؛ نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۹). شولتز ریشه بسیاری از مظاهر فرهنگی-اخلاقی را زائیده خصلت‌های محیطی و به تعبیر خودش روح مکان آن محیط می‌داند (شولتز، ۱۳۸۸). برخی از محققین غربی منتقد مدرنیسم معتقدند معماری و طراحی شهری می‌تواند رفتارهای انسانی را از لحاظ گرایش به جرم و رفتارهای غیراخلاقی کنترل کند (شکوری اصل، ۱۳۹۵) جمع‌بندی مطالعات فوق، می‌تواند ادعایی بر تأثیر متقابل اخلاق و معماری باشد (نمودار ۱)

غیرمستقیم با اقدامات شخصی خود در قالب افراد، شرکت‌ها و سازمان‌ها در تولید فضای معماری و شهرسازی مؤثرند. تأثیرات معماران در ابعاد اخلاقی معماری را می‌توان در ساخت یک بنا، یک شهر و فراتر از آن در سازمان‌دهی محیط زیست انسانی پیگیری کرد. یک معمار باید دارای تعهدات اخلاقی باشد تا بتواند با تمرکز بر مسئولیت حرفه‌ای و رضای الهی در خدمت منافع عمومی و انسانی باشد. بر مبنای نظام اخلاق اسلامی ملاک نهایی اخلاق خداست و هر رفتاری که مقرب به او باشد فضیلت است (فرامرزق‌راملکی، ۱۳۸۸: ۱۸۰). اخلاق مبتنی بر دین، انسان را به خدا می‌خواند و کمال انسانی را در زینت دادن خویش به اخلاق الهی می‌داند. همچنان که در گذشته شرط ورود به مهارت‌های معماری اهلیت بود و اهل الله شدن، متصف شدن به فضایل اخلاقی معنا می‌داد (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۳۰). به عبارتی در گذشته اخلاق امری دینی و لازمه تقرب به خداوند بود (قیومی‌بیدهنی، ۱۳۸۵: ۲۴۸) و معمار سرچشمه هنرش را نه در خود، بلکه در تقرب به خدا می‌دید و رعایت موازین اخلاقی معمار سهل کننده این موضوع بود (ندیمی، ۱۳۷۵). انسان معاصر برخلاف انسان سنتی هنرش را نه به تقلید از خداوند بلکه در رقابت با خداوند می‌آفریند (نصر، ۱۳۸۱: ۵۰۰). خودنمایی، سود و منفعت شخصی جایگزین رضای الهی شده است و این انگیزه‌های سودجویانه، حرفه معماری و کیفیت معماری را به پایین‌ترین سطح خود تنزل داده است (کلانتری، بی‌تا: ۶). بر این پایه، اولین شرط اخلاق در معماری به مانند هر حرفه‌ای می‌تواند اخلاق بندگی و الهی و انجام امور در جهت رضای خدا دانست. چراکه نفس پاک و نیت خالص صانع در خلقش متجلی می‌شود (پیشوایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۸). ذکر و یاد

خدا، نیت خالص و اخلاق بندگی باعث شکل‌گیری صفات اخلاقی مانند وقف، صداقت، وجدان پاک، تعهد، تواضع و ... در فرد می‌گردد. اخلاق نوعی تحول درونی است که آغاز آن جهل‌زدایی و خودشناسی است و چنین تحولی است که خویشتن را در اثر معماری آشکار می‌کند. به میزانی که فضایل حکمت، عدالت، شجاعت و عفت در جان و روح معمار نشسته باشد، اثر معماری او نیز واجد ارزش می‌شود (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۳۰). این درحالی است که امروزه ساحت حکمت یعنی معرفتی که انسان را به کمال می‌رساند، به فراموشی سپرده شده است (نصر، ۱۳۸۵: ۱۱۷). فعالیت معماران در حرفه معماری به صورت افراد و یا در قالب شرکت‌ها (همانند مشاورین، پیمان‌کاران و ...) و سازمان‌های مختلف (همانند شهرداری و نظام مهندسی و ...)، تحت عملکردهای طراحی، نظارت و اجرا، مستلزم داشتن اخلاق فردی و سازمانی (اجتماعی) در این حرفه است. باید توجه داشت که اخلاق فردی و سازمانی قابل تفکیک از هم نیستند و تأثیر آن‌ها بر هم انکارناپذیر است. اخلاق جمعی بی‌تردید از هم‌افزایی اخلاق فردی اعضا شکل می‌گیرد (بهبزادفر، ۱۳۹۴: ۱۰). از طرفی با توجه به تأثیر معماری و محیط مصنوع بر محیط زیست انسانی، اخلاق زیست‌محیطی معمار واجد اهمیت است. مواردی همچون: امانت‌داری، صداقت، اعتدال، عفت و پاک‌دامنی، دوری از کم‌کاری و فساد و ... از آثار دغدغه‌های اخلاقی در حرفه معماری است که می‌تواند نمود فردی و اجتماعی داشته باشد. مسئولیت‌پذیری، رعایت اصول و قواعد سنتی در بناهای تاریخی گواه این است که گذشتگان ما اخلاق حرفه‌ای را رعایت می‌کردند. وجود آیین‌نامه‌های اخلاقی، رساله

معماریه، انواع فتوت‌نامه‌ها^۲ در بین اصناف مختلف شاهد این ادعا است. چنانکه برای معمار در زندگی دنیوی وی اصول اخلاقی وجود داشته است؛ اگر پرسند که چند اصل است بنایی را، بگو: که پنج اصل است. اول با طهارت بودن، دوم بر جاده راستی بودن، سوم با حیا بودن و نظر از غیر برداشتن، چهارم کم سخن گفتن، پنجم به ادب بودن نزد مشایخ و بزرگان (خان‌محمدی، ۱۳۷۱: ۱۵). نمود عینی اخلاق فردی معماران سنتی را می‌توان در تواضع آنان در درج نشدن نام آنان در کتیبه بسیاری از بناهای سنتی دید (قیومی‌بیدهندی، ۱۳۸۵: ۲۲۲). این تواضع بیانگر انجام کار براساس رضای خدا و نه انگیزه‌های سودآوری و خودنمایی است. به نظر می‌رسد تواضع در دوران معاصر جای خود را به ریا و تظاهر داده است و معماری وسیله‌ای برای خودنمایی و هنرنمایی اغراق‌آمیز برخی از طراحان و معماران شده است (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۱۷۹؛ پاکزاد، ۱۳۸۲: ۵۲). این مسئله به فقدان تواضع و وقار معمار سنتی و ظهور حسن خودبینی و دنیاپرستی مربوط به معمار معاصر اشاره دارد (نصر، ۱۳۸۴: ۴۶). این در حالی است که تحقق مناسب مسئولیت معمار نیازمند شایستگی، اخلاق و خدمات بی‌طرفانه، نه تنها برای مشتری و نیازهای خاص سودآوری، بلکه برای منافع عمومی است (Collier, 2006: 308).

انسان در عین داشتن افعال فردی، موجودی اجتماعی است که زندگی اجتماعی‌اش از ارکان حیات او و جزیی از سرشت و طبیعت اوست (احزاب / ۷۲؛ معارج / ۱۹؛ حجرات / ۱۱۳).

مشارکت و مشورت و تعاون از ویژگی‌های متمایز کننده انسان از سایر موجودات است. اینکه یک معمار چگونه بتواند در تعاملی دوستانه و در فضای اخلاقی و به دور از منفعت با مخاطب، کارفرما، همکاران خویش و ... ارتباط برقرار کند، می‌تواند در سرانجام معماری مفید واقع شود. مشورت و همکاری بین معماران و مهندسان ساختمان و توجه به خواسته‌های کارفرما و نیازهای کاربران و نظرات آنان در قالب اخلاق اجتماعی و سازمانی از اصول مهم و بنیادی است. در عالم مدرن با اینکه کار معماران به صورت جمع صورت می‌گیرد، اما ماهیتاً انفرادی است. افراد برای حفاظت از منافع خود گرد هم آمده‌اند و نهاد صنفی پدید آورده‌اند، ولی حیطه عمل آن‌ها تا جایی است که حریم فردی را مخدوش نسازد (قیومی‌بیدهندی، ۱۳۸۵: ۲۴۱). فعالیت‌های گروهی و مشاوره‌ای هنوز در کشور جای خود را پیدا نکرده‌اند. در بسیاری از پروژه‌های عمرانی، قواعدی در نظام فنی و اجرایی حاکم است که مشاور، کارفرما و پیمان‌کار به جای آنکه در فرایند تولید یک پروژه باهم مشارکت داشته باشند، تقابل و به عبارتی تضاد منافع دارند (کلاتتری، بی‌تا: ۴). ناهماهنگی و عدم همکاری بین معماران و شهرسازان نیز نمود دیگر عدم مشورت در معماری معاصر است که موجب طراحی اجزا و تک‌بناها بدون توجه به کل و هماهنگی در طراحی شهری شده است. این فردگرایی و ضعف در اخلاق فردی و سازمانی، معماران و معماری را در اهداف خود با شکست مواجه می‌کند. احساس مسئولیت و تعهد

^۲ فتوت‌نامه‌ها رساله یا کتابی در باب منش، عقاید، قوانین، و آداب جوانمردان در شغل‌ها و اصناف مختلف بودند (ندیمی، ۱۳۷۵: ۷).

اخلاقی توسط معماران در طراحی ساختمان‌های مفید و مناسب، نظارت صحیح، اجرای درست، قناعت و توجه به هزینه، صداقت در استفاده از مواد و مصالح، ثبات محیطی و احترام به معیارهای پایداری، توجه به زمینه‌های اجتماعی، وفاداری به سنت‌ها و ... همه و همه در حیطه اخلاق حرفه‌ای در معماری است که اهتمام به آن موجب اعتلای حرفه معماری خواهد شد.

در دنیای معاصر، بحران‌های زیست‌محیطی یکی از مهمترین چالش‌هایی است که منجر به شکل‌گیری اخلاق زیست‌محیطی شده است. اخلاق زیست‌محیطی با رابطه‌ی اخلاقی بشر با طبیعت اطراف خود تعریف می‌شود (عباسی و بمانیان، ۱۳۹۶: ۸۲). در حقیقت اخلاق زیست‌محیطی، بر اساس ضرورت‌های دوران معاصر شکل گرفته است. مکاتب گوناگون برای حل بحران‌های زیستی راه-حل‌های مختلفی را بیان نموده‌اند؛ از جمله اخلاق در پایداری (Warner & Decosse, 2016)، توسعه پایدار، حفاظت‌گرایی، صیانت‌گرایی، اخلاق زمین و نیک‌داری (قلندریان و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۲). نمود این راه‌حل‌ها را در معماری می‌توان در مفاهیمی همچون: معماری پایدار، معماری سبز، معماری اکوتک و ... جست و جو کرد. بحران زیست‌محیطی زاینده‌ی اندیشه‌های مادی‌نگر، توسعه‌طلب و سلطه‌جو انسان معاصر بوده است (همان: ۶۳). انسان مدرن خود را مخلوقی زمینی و مسلط به طبیعت می‌داند. انسانی که فقط به رفاه و سعادت در همین جهان بسنده می‌کند و باعث بحران در محیط زیست انسانی و طبیعی شده است (مددپور، ۱۳۸۸: ۲۱). نگرش انسان جدید به طبیعت به مثابه یک منبع، باعث شده که با تکیه بر انواع فناوری‌ها، به تخریب محیط زیست بپردازد. از

این‌رو تبیین نظریه اخلاق زیست‌محیطی مناسب و اخلاق استفاده از فناوری و انواع تکنولوژی در معماری از ضروریات حفاظت و بهره‌برداری از محیط‌زیست محسوب می‌گردد. به عبارتی رشد اخلاق زیستی و پاسخ قابل درک به چالش‌های پیشرفت تکنولوژی امری ضروری است (Mcneill, 2006). با توجه به مطالب فوق اخلاق حرفه‌ای نقش بسزایی در بالندگی حرفه معماری دارد. مجموعه فعالیت‌های معماری در کشور، در عین توانمندی‌ها و تلاش اکثر معماران، دارای سستی‌های اخلاقی فراوانی از جمله: جریان-های ناسالم حرفه‌ای در فرآیند ساخت و ساز، پایین بودن کیفیت اجرای ساختمان‌ها و ... است که حکایت از سستی اخلاق حرفه‌ای در بین معماران و طراحان دارد. در (جدول ۳) برخی از بی‌اخلاقی‌ها در حوزه‌های مختلف اخلاق در حرفه معماری آورده شده است، که اهمیت اخلاق حرفه‌ای در معماری را دوچندان می‌کند.

جدول ۳- برخی تخلفات و بی‌توجهی در ارزش‌ها و اصول اخلاق حرفه‌ای در معماری معاصر ایران (مأخذ: تحقیقات پژوهشی نگارنده)

اخلاق	نمود در معماری معاصر
اخلاق فردی-سازمانی	عدم توجه به نظر و نیازهای مخاطب در تولید معماری برای وی(تعامل کارفرما و معمار)/ عدم دخالت مهندسین در طراحی و اجرا(پاکزاد، ۱۳۸۲: ۵۲)/ سهل‌انگاری در نحوه نظارت طبق مراحل مدون در آیین‌نامه‌ها، عدم نظارت صحیح بر ساختمان‌سازی، نظارت صوری مهندسان ناظر بر ساختمان و شمار زیاد تخلفات مهندسین ناظر و عدم هماهنگی نهادهای خدماتی با اداره مهندسی و نظارت بر ساخت و سازها(سرخیلی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۴)/ عدم هماهنگی و همکاری معمار و مهندس سازه و بقیه مهندسین/ هزینه‌های زیاد مصالح/ عدم تعامل پیمانکار، ناظر و کارفرما/ عدم استفاده از مواد و مصالح مناسب و به‌جا برای اجرا/ عدم استفاده درست و مناسب از مواد و مصالح(اسراف و هدر دادن مواد و مصالح ساختمانی)
اخلاق زیست محیطی	بحران‌های زیست‌محیطی و انرژی / عدم توجه به نیاز نسل آینده، کره زمین و زیست بوم/ عدم آگاهی دانشجویان از روش‌های طراحی پایدار، نیاز آینده بشر، اکولوژی، منابع محیطی، توانایی‌های معماری بومی و رابطه آن با معماری جدید و تأثیر عوامل اجتماعی و اقتصادی بر طراحی / بی‌توجهی به توسعه بر مبنای ارزش‌های والای انسانی/ تسلط، استثمار و غلبه بیش از حد انسان بر طبیعت / بی‌توجهی به فضای سبز (کمبود فضای سبز) / عدم توجه به انسان / توزیع نامتعادل منابع. ...

اخلاق در معماری

مراد از بحث اخلاق در معماری مربوط به صفات ساختمانی است. منش و تعهد اخلاقی معمار و طراح، متولی اصلی پایه‌ریزی صفات اخلاقی در بنای معماری است. چراکه مکان‌هایی که انسان‌ها برای زیستن پدید می‌آورند، رنگی از اندیشه پدیدآورندگان در خود دارد(پیشوایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۸). هر اثر هنری و از جمله معماری نمودار شدن اخلاق فردی و حرفه‌ای خالق آن در تطابق با محیط جغرافیایی و فرهنگی می‌باشد(هاشمی‌طغرجردی، ۱۳۹۶: ۳۵). به عبارتی قالب ظرف معماری به عنوان ظرف زندگی انسان بر اساس دانش، اعتقادات و باورهای ذهنی سازندگان معماری شکل می‌گیرد(آزاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۲). معماران در طول تاریخ تلاش نموده‌اند تا معماری

خود را همسو و متناسب با هنجارهای اخلاقی خلق کنند. اما در دوران معاصر، پیشرفت‌ها و فناوری‌های بدست آمده جدید، در کنار بحران‌های هویتی، مؤلفه‌های اخلاقی معماری را نیز تحت‌الشعاع قرار داده است(نژادابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۴). البته باید توجه داشت علاوه بر معماران، فرهنگ عمومی جامعه و مدیریت شهری در شکل‌گیری معماری نقش بسزایی ایفا می‌کند. ولی در هر حال نتایج برخی از پژوهش‌ها، نشان داده است که در میان ابعاد معماری، افراد مؤثر و در میان افراد مؤثر، معمار بیشترین نقش را در معماری دارد(مهوش و سعدوندی، ۱۳۹۷). بررسی معماری سنتی حکایت از فرهنگ و جهان‌بینی اسلامی و ارزش‌ها و اصول اخلاقی و حقوقی برگرفته از آن در معماری و مجتمع‌های مسلمانان دارد(نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۹). مصداق این ارزش‌های اخلاقی را در اندام‌های معماری سنتی می‌توان با توجه به سه اصل خدا-محوری، انسان‌محوری و بوم‌محوری(زیست-محیطی) مشاهده کرد(پورمند و همکاران، ۱۳۹۴). مصداق خدامحوری در کالبد معماری سنتی را می‌توان در وحدت در کثرت و کثرت در وحدت، هندسه مرکزگرا، تزیینات اسلامی، همگونی درون و برون و ... مشاهده کرد(همان). انسان وحدت‌گرای سنتی غرق خداست و در پی یافتن هویت الهی است، بنابراین توحید، وحدت و هم‌زبانی را در معماری سنتی می‌توان مشاهده کرد. انسان مدرن که خالق خداست، کثرت را جایگزین وحدت کرده است و وحدت و هم‌زبانی در مصالح، ارتفاع، رنگ و ... در آثار و معماری وی جایی ندارد(حجت، ۱۳۸۴، ۶۰). از دیگر جلوه‌های خدامحوری، عبادت و کمال‌طلبی در معماری سنتی را می‌توان در حک

مطالب قرآنی در قسمت‌های مختلف بناها و جهت‌گیری این بناها به سمت قبله و اشاره به اصل اساسی توحید، عبادت و عبودیت دانست (نقی‌زاده، ۱۳۷۷). خدامحوری و ذکر ممکن است به دو طریق در صنعت معمار حلول کند: اولاً در خلق بنا و ذات آن و ثانیاً در مرتبه مربوط به مخاطب و مواجهه او با بنا. عالم مخلوق خداست و اثر معماری مخلوق معماری. این تناظر، معمار اهل ذکر را به تعظیم خلقت خداوند و کوچک شمردن کار خود وا می‌دارد و می‌کوشد جلوه ای از خدا داشته باشد (قیومی-بیدهندی، ۱۳۹۰: ۸-۹؛ ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۳۰).

در معماری سنتی پایبندی معمار به اصول و اعتقادات اخلاقی، باعث شده عناصر و فضاهای ارزش‌مندی مطابق با نیازهای روزمره ساکنان طی زمان شکل گرفته و تکامل یابد که حکایت از انسان‌محوری معماری دارد. از مصادیق انسان‌محوری در معماری سنتی می‌توان به ظهور محرمیت، عدالت و اعتدال، صرفه‌جویی و ... در بنا اشاره کرد. این همان رعایت حق انسان و در واقع «حق الناس» است تا حقی از انسانی گرفته نشود و حرمت و کرامت انسانی، آن گونه که در قرآن برای انسان به عنوان جانشین خداوند در زمین در نظر گرفته شده، رعایت شود. ارزیابی تحلیل‌های انجام شده درباره نمود ارزش‌های اخلاقی و حقوقی در معماری بناهای سنتی نشانگر این امر است که انسان، حقوق و ارزش‌های وی در تمام ابعاد معماری مورد توجه بوده است. تعادل و توازن در پلان و نما، قرارگیری هر چیزی در جایی خود، حفظ حریم افراد، محرمیت، کنترل دید و اشرافیت و هماهنگی هر واحد مسکونی با دیگر واحدهای مسکونی مجاور، در کالبد معماری نمود یافته، تا استفاده یکسان همه افراد از منابع طبیعی نظیر نور آفتاب، هوا، آب و ...

باشد (ولی‌زاده‌اوغانی، ۱۳۹۵). استقرار و جهت‌گیری بناهای سنتی در طبیعت به نحوی بوده است که در عین استفاده از منابع طبیعی، کمترین آسیب متوجه منابع طبیعی چون زمین و آب و پوشش گیاهی باشد. از مصادیق احترام به طبیعت و بوم‌محوری در معماری سنتی می‌توان به فشردگی، جهت‌گیری مناسب، بهره‌گیری از انرژی‌های تجدیدپذیر، مصالح و سازه بوم‌آورد و ... در بناها اشاره کرد. در دوران جدید با تغییر الگوهای ساخت و ساز توجه به محیط، انسان و ارزش‌های اخلاقی در ساختمان‌های مدرن کم‌رنگ تر از گذشته شده است. پیامد این‌گونه رشد ساختمان‌سازی، آثار نامطلوب زیست محیطی و انسانی از جمله مصرف بیش از حد سوخت‌های فسیلی و منابع طبیعی، دخل و تصرف و دخالت نابجا در طبیعت و زمین و ایجاد آلودگی زیست محیطی یعنی آلودگی هوا، آلودگی صدا، اشرافیت و ... می‌باشد. لذا با رعایت اخلاق در معماری، می‌توان صفات و ارزش‌ها و مفاهیم اخلاقی همچون تعادل و عدالت، حفظ حریم‌ها و غیره را وارد معماری کرد و معماری را به درجه بالایی از ارزش‌ها رساند.

اخلاق و رفتار متأثر از محصول عمل معماری

همان‌طور که پیشتر بحث آن رفت تأثیر معماری و فضای مصنوع بر اخلاق و رفتار انسان مورد تأیید بسیاری از محققین بوده است. اخلاق با بهترین شرایط نوع زندگی انسانی مطابقت دارد. به عبارتی، صحبت از زندگی انسانی است (Lillegard, 2014: 196). معماری با تعیین مرز و محل زندگی انسان، به انسان و زندگی انسانی کمک می‌کند و در نتیجه نوعی عملکرد اخلاقی است (همان: 197). از آنجا که معماری ظرف زندگی انسان است، شاید تحولات و اثرات آن در زندگی انسان عمیق‌تر و

مؤثرتر از دیگر هنرها باشد(قیومی بیدهندی، ۱۳۸۵: ۲۱۵). چرا که معماری اساساً با زندگی انسان درآمیخته است. لذا سلامت، راحتی و آرامش در معماری می‌تواند ارتباط بین نگرانی‌های اخلاقی و معماری باشد. توجه به سبک و شیوه زندگی، طراحی و تنظیم فضاهای خصوصی زندگی، شرایط محیطی، اجتماعی و فرهنگی، اضطراب سرما و گرما، نور و تاریکی، کیفیت زندگی، تأثیرات روان‌شناختی و زیست‌محیطی معماری و ... تأثیرات فیزیکی و روانی محصول عمل معماری در ایمنی و سلامت انسان هستند(Levine et al, 2004: 108).

سؤال بنیادی وجه عملی معماری عبارت است از: «چگونگی طرح مطلوب». این سؤال به محصول عمل طراح اشاره دارد و مطلوب چیزی است که غایت و هدف کار طراحی را تعیین می‌کند. پرسش از مطلوبیت در معماری، پرسشی عمیقاً انسان-شناسانه و اخلاقی است(ممتحن و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۶).

مصرف‌کنندگان، کارفرما و در سطحی فراتر جامعه به عنوان مخاطبین اصلی معماری، تحت تأثیر فضای ساخته شده هستند. از طرفی محیط مصنوع و معماری می‌تواند اثرات مختلف زیست‌محیطی داشته باشد. بنابراین ساختن و برپا کردن محیط زیست انسان‌ها، در مقیاس خرد تا کلان، مسئولیتی سخت و سنگین است(ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۹).

اماکن با شکل کالبدی، فعالیت و معنا ساخته می‌شوند. این بدین معنی است که با فرایندهای روانی و اجتماعی فرد مرتبط است. بدین ترتیب بخش عمده‌ای از کیفیت زندگی انسان متأثر از معماری است و بدون تردید معماری نقش اساسی در افزایش سلامت روحی و روانی انسان دارد. وحدت معماری

موجب وحدت اجتماعی و تعالی معماری موجب تعالی روح می‌شود(لنگ، ۱۳۸۸: ۱۲). عدم رعایت اخلاق در معماری و تخلفات ساختمانی اثرات مخربی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و محیطی در سطوح مختلف از واحد همسایگی تا کل شهر خواهد گذاشت(سرخیلی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۸).

همچنان که در دهه‌های اخیر، روند سریع شهرنشینی و گسترش شهرسازی و معماری و روند ساخت و ساز سریع تحت تأثیر عوامل مختلف، موجب تأثیرات منفی معماری و ساختمان‌سازی در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و ... شده است. در پی این تحولات، مأموریت اخلاقی و اجتماعی معماری توسط بسیاری از محققین و معماران از جمله جین جیکویز^۵ و رابرت ونتوری^۶ مورد سؤال و نقد قرار گرفته است. تئوری پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی در نظریات جیکویز و جفری^۷ قابل پیگیری است(شکوری اصل، ۱۳۹۵: ۸۰). مدرنیسم که بر مبنای آراء انسان‌محوری شکل گرفته بود، در معماری و شهرسازی بیش از آن که موجب سعادت انسان شود، موجب غربت و انزوای او شد. توجه به جایگاه انسان یکی از موضوعات مهم در بحث اخلاق معماری است که این جایگاه امروزه اهمیت خود را از دست داده است. در معماری این زمان ایران با پیشینه‌ای چنان درخشان کوچکترین اثری از ارزش‌های هنری و انسانی در آن نیست(حجت، ۱۳۸۰: ۲۶۴). البته باید توجه داشت که بیگانگی انسان در شهر مدرن معلول خیلی عوامل دیگر غیر از معماری نیز است. اما نمی‌توان منکر شد که معماری مدرن، با تحمیل لجوجانه اشکال، احجام و تناسباتی که میانه‌ای با عادات زیباشناختی ما

^۵ . Robert Venturi
^۷ . Jeffrey

^۴ . Lang Thon
^۶ . Jane Jacobs

ندارند، در مقابل فرزاندگی و دستاورد گذشته می-ایستند(اسکروتون^۱، ۱۳۸۱: ۵). توجه به انسان و نیازهای وی باید محور اصلی معماری باشد. معماری باید پاسخگوی نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها در معیارهای فردی و اجتماعی باشد و پاسخ درخور، به مطلوبیت معماری خواهد افزود(ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۳۴). نمود تأثیر مثبت معماری در اخلاق و رفتار انسان را می‌توان در معماری سنتی مشاهده کرد. در معماری سنتی وجود قرارگاه‌ها و مکان‌های رفتاری جمعی و فردی، همانند میدان، حیاط‌های درونگرا، هشتی و ... در عین خلوت و آرامش فردی، با ایجاد فرصت‌های دیدار و ملاقات با دیگران، موجب ترویج روابط متقابل اجتماعی و پاسخی به الگوهای رفتاری فرهنگی بود. معمار سنتی با احترام به حقوق همسایگی و طراحی ساختمان‌های هم ارتفاع، امکان دیدن و دیده شدن از درون خانه‌ای به حریم خانه دیگر را نفی می‌کرد و این چنین مانع از امکان وقوع رفتارهای غیر اخلاقی در جامعه سنتی بود. در معماری سنتی ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست انجام می‌پذیرفت و ساختمان با طبیعت پیرامون خود سازوارتر در می‌آمد. برخلاف معماری سنتی که برای شرایط محیطی احترام خاصی قائل است، معماری مدرن به این شرایط چندان توجهی ندارد؛ توجه به محیط در نقطه مقابل ساختمان‌های مدرن است. در دنیای جدید، ساختمان‌ها اغلب با تولید صنعتی و با تکنیک‌های ساخت یکسان و بدون توجه به ویژگی‌های جغرافیایی، اقلیمی، بومی و ... محیط شکل می‌گیرند. در بسیاری از موارد مکان‌یابی ساختمان‌ها و شهرها

نیز بر پایه احترام به محیط زیست نیست. گسترش-های سریع شهرنشینی در دهه‌های اخیر، منبع بسیاری از تهدیدات محیطی بوده که سلامت جسمی و روانی انسان‌ها را با مشکل روبه‌رو کرده است. مسکن با کیفیت پایین و خارج از استاندارد، به خصوص در حاشیه شهرها، تراکم نامناسب فضاهای سکونت به همراه نامناسب بودن شرایط زندگی و استرس و فشارهای روانی ناشی از آن، ایجاد فضاهای غیر قابل دفاع شهری، گسترش عرصه‌های صنعتی در تداخل با فضاهای سکونت و پیامدهای آن نظیر: آلودگی‌های صوتی، هوا و آب و ... همه نمونه‌هایی از تأثیرات منفی معماری و شهرسازی معاصر بر سلامت جسمی و روانی انسان‌ها است. از طرفی به علت افزایش شهرنشینی و تغییر الگوی سکونتی، تقاضا برای مسکن و آپارتمان‌نشینی برج-سازی افزایش یافته است. از اثرات فضایی برج‌سازی و آپارتمان‌نشینی می‌توان: کاهش فضای سبز، تراکم بسیار بالای ساختمان‌ها، تغییر غیر طبیعی دمای شهر به علت افزایش بیش از حد سطوح ساختمانی، کاهش وزش باد در سطح شهر، افزایش موضعی سرعت باد در خیابان‌های در جهت باد، تغییر در مسیر هوای شهر، جلوگیری از تابش مستقیم نور آفتاب به ساختمان‌های موجود، اثرات آتش‌سوزی برج‌ها و ... را نام برد که موجب ناامنی و تأثیرات منفی بهداشتی و سلامتی شده است(عزیزی، ۱۳۷۷).

نتیجه‌گیری

این پژوهش تلاشی در تبیین رابطه و نسبت اخلاق و معماری با تکیه بر مطالعات انجام شده، بود. با بررسی مبانی نظری، پیشینه تحقیق و مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام یافته پیرامون اخلاق و

جدول ۴- ارتباط اخلاق و معماری و حیطه‌های مختلف آن بر اساس مطالعات انجام یافته (مأخذ: نگارنده)

بخشی از مفاهیم اخلاقی مرتبط	شاخص‌های مستخرج از مطالعات	
	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
ایمان، معرفت و شناخت خدا، نیت و اخلاص، کار برای رضای خدا، ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
تواضع و عدم خودنمایی، پائی و چنان، مسئولیت‌پذیری در قبال خود، خدا، خلق و طبیعت، حکمت و دانش کافی، عدالت در طراحی و ساماندهی فضایی و کالبدی (استفاده از هر چیزی به جای خود و به قدر و اندازه)، عدالت و رفتار عادلانه با همکاران و کارفرمایان و ... رفاقت و رقابت سالم، شجاعت در رأی، غفتمت، صداقت، تعهد، امانت‌داری، دوری از اسراف و طراحی و ساخت براساس هزینه‌ها، توجه به منفع عمومی، توجه به مسکن اقشار کم‌درآمد، معلولین، سالمندان و ... در طراحی، توجه به زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، سنتها و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
همکاری و معاشرت دوستانه، تعاون، مشورت، احترام به حقوق دیگران، احترام به نظر همکاران و توجه به نیازهای کارفرما و کاربران، دوری از منت و غرور و فردگرایی، طراحی صحیح، نظارت درست و به موقع، اجرای صحیح و دوری از کم‌پرویی و کم‌کاری، ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
وحدت در کثرت و کثرت در وحدت، توحید، وحدت و همزیستی کالبدی، مصالح، ارتفاع و ... هندسه مرکزگرا، تزئینات اسلامی، همگونی درون و بیرون، جهت‌گیری به سمت قبله، ذکر و خدایم‌جویی در کالبد و ذات بنا، ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
حجاب، محرمیت و توجه به حریم‌های، صرفه‌جویی و پرهیز از بیهودگی، عدالت و اعتدال در ساختار فضایی و کالبدی (پلان و نماها)، مردم‌واری و توجه به تناسب انسانی، ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
در ارتباط با- استقرار بر اساس وضعیت اقلیمی، اصل احترام به طبیعت، جهت‌گیری مناسب، کمترین آسیب به منابع طبیعی، بهره‌گیری از انرژی‌های تجدیدپذیر، مصالح و سازه بوم‌آورد، ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی
احترام به طبیعت و ثبات محیطی، رفتار عادلانه با محیط و توجه به اصول معماری پایدار، معماری سبز و ... استفاده درست و بیجا از تکنولوژی، توجه به سنت‌های ارزشمند معماری گذشته، توجه به اقلیم و جغرافیای مناطق و ...	اخلاق فردی / شخصی	اخلاق اجتماعی

اخلاق با تشخیص معیار درستی یا اشتباه بودن یک عمل، می‌تواند راهنمای عمل انسان باشد و پایبندی به اصول آن می‌تواند موجب شادابی، نشاط و سلامت جامعه انسانی شود. هدف نهایی معماری نیز در هر زمان تلاش در جهت بهبود تسهیلات برای زندگی راحت‌تر توأم با آرامش انسان است. درحقیقت معماری، حرفه‌ای است که با حل مشکلات و اعتلای فضای زندگی در ارتباط است. معماری متأثر از عوامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه است. در این میان معماران در طول تاریخ نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی معماری داشته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اعتقادات و باورهای معمار در اثر معماری وی تأثیرگذار است؛ به عبارتی معماری نمودار شدن

معماری جایگاه اخلاق در معماری در سه حوزه کلی مشخص شد؛ اخلاق در حرفه معماری (اخلاق حرفه‌ای یا اخلاق شخص معمار)، اخلاق در معماری (صفات ساختمانی) و اخلاق و رفتار متأثر از محصول عمل معماری. معماری به عنوان یک حرفه، همواره با مسائل فنی و اجرایی درگیر بوده است؛ از طرفی تأثیر مستقیم معماری در محیط زیست انسانی غیر قابل انکار است. عدم رعایت اخلاق و انصاف در طراحی، نظارت و اجرا می‌تواند تأثیرات مشهودی در معماری داشته باشد. تواضع، صداقت و ... در بعد فردی و مشورت و همکاری بین معماران و مهندسان ساختمان و توجه به خواسته‌های کارفرما و نیازهای کاربران و نظرات آنان در قالب اخلاق اجتماعی و سازمانی از اصول مهم و بنیادی است. سرانجام مطلوب در معماری در گرو رعایت اخلاق فردی، سازمانی و زیست‌محیطی است. در این بین، اخلاق بندگی، اخلاص، نیت الهی و جلب رضای خدا در انجام هر کاری نکته کلیدی است. بنای معماری مکان بروز اخلاق وجودی معماران است. با ظهور صفات اخلاقی در بنای معماری و توجه به حقوق انسانی، الهی و زیست-محیطی در معماری باعث اعتلای فضای معماری خواهد شد و به سلامت، رفاه و ایمنی فردی و اجتماعی جامعه و زندگی انسانی و همچنین حفظ محیط زیست انسانی کمک خواهد کرد. در (جدول ۴) حوزه‌های مختلف اخلاق در معماری با تکیه بر مطالعات اسنادی، استخراج و دسته‌بندی شده است، که به نوعی نسبت اخلاق و معماری را در حیطه‌های مختلف دربرمی‌گیرد.

نمودار ۳- جلوه و کاربست اخلاق در معماری (مأخذ: نگارنده)

فهرست منابع

- قرآن کریم
- احمدی، خدابخش و همکاران، (۱۳۸۹)، بررسی میزان شناخت مشاوران و روانشناسان از اصول اخلاق حرفه‌ای، نشریه تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، جلد ۹، شماره ۳۴: ۴۹-۶۷.
- آزاد، مصطفی؛ خامه‌چیان، اسما؛ و فرشچی، حمیدرضا، (۱۳۹۶)، معماری و ابعاد آموزش آن بر پایه متون حکمی (با تأکید بر حفظ هویت ایران اسلامی)، نشریه آرمانشهر، شماره ۱۹: ۱-۱۰.
- اسکروتین، راجر، (۱۳۸۱)، اصول معماری در عصر نیست انگاری، (مترجم: د. سمرقند)، مجله معمار شماره ۱۷: ۸-۴، (تاریخ اصل اثر: ۱۹۹۴).
- آفاشریفیان‌صفهانی، مهرداد؛ و امین‌پور، احمد، (۱۳۹۴)، فتوت‌نامه معماری اصول چهارده‌گانه اخلاق حرفه‌ای معماری، نشریه فیروزه اسلام، سال اول، شماره ۱: ۸۱-۱۰۰.
- انوری، حسن، (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، چاپ اول، جلد اول، تهران: انتشارات سخن.

اخلاق فردی و حرفه‌ای خالق آن است. بنابراین با حرفه‌ای‌گری، اخلاق‌مند شدن، وجدان کاری و مسئولیت‌پذیری معمار در قبال خود، خدا، طبیعت و دیگران، اثر معماری وی نیز با طراحی مناسب و اصولی و اخلاق‌مند، جلوه‌گر صفات اخلاقی خواهد شد. با عنایت به تأثیر معماری در اخلاق و رفتار انسان، چنین معماری‌ای، نقش اساسی در افزایش سلامت روحی و روانی انسان خواهد داشت و اثرات اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و محیطی آن متناسب با نیازهای ساکنان آن خواهد شد (نمودار ۳). تصمیمات کلیدی معمار در طراحی بنا، همچون قرار دادن دقیق پنجره‌های بیرونی و نگرانی‌های دریافت نور طبیعی به همراه تمایل ساکنان به دیدن بیرون و در عین حال رعایت مسئله اشرافیت و دیده نشدن توسط همسایه، باعث آرامش و راحتی ساکنان و منوط به بینش و منش اخلاقی معمار و جامعه است. رعایت عدم اشرافیت و دید به حریم همسایه توسط معمار با عفت، نمود حجاب در بنای معماری است که به موجب آن از امکان ایجاد رفتارهای غیراخلاقی دید به حریم دیگران رعایت می‌شود.

- بحرینی، نسرین، (۱۳۸۹)، مقاله «مبانی اخلاقی آزمون‌سازی در نظام آموزشی ایران»، در کتاب «اخلاق کاربردی در ایران و اسلام»، به اهتمام: احدفرامرز قراملکی، (ص ۷۳-۹۷)، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- بهجت، محمد تقی، (۱۳۸۷)، پرده نشین، شرح کلمات عرفانی، اخلاقی، قم، انتشارات هنارس.
- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۹۴)، درکی نوین از انگاشت اخلاق در حرفه شهرسازی، نشریه پیام ارک، شماره ۶ و ۷: ۴۷-۱۱.
- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۲)، پدیدارشناسی نمای ساختمان‌های مسکونی و سیر تکوینی توقعات از آن، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۴: ۵۱-۶۲.
- پورمند، حسنعلی و همکاران، (۱۳۹۴)، بررسی نمود ارزش‌های اخلاقی در معماری سنتی شهرهای کویری ایران (نمونه موردی: شهر یزد)، جامعه پژوهی فرهنگی، سال ششم، شماره ۲: ۵۹-۸۸.
- پیشوایی، حمیدرضا؛ و قیومی‌بیدندی، مهرداد، (۱۳۹۲)، خاک و خرد؛ تأملی در شأن معماری در مثنوی معنوی، فصلنامه مطالعات معماری ایران، شماره ۳: ۱۷-۳۶.
- حجت، عیسی، (۱۳۸۴)، هویت انسان‌ساز، انسان هویت‌پرداز (تأملی در رابطه هویت و معماری)، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴: ۵۵-۶۲.
- حجت، مهدی، (۱۳۸۰)، میراث فرهنگی در ایران، سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی، چاپ اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- خان‌محمدی، علی‌اکبر، (۱۳۷۱)، فتوت‌نامه بنایان، صغه، سال دوم، شماره ۵: ۱۵-۱۰.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۲۸)، لغت‌نامه دهخدا، جلد ۵، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سرخیلی، الناز؛ رفیعیان، مجتبی؛ و بمانیان، محمدرضا، (۱۳۹۱)، بررسی انگیزه‌های تخلف احداث بنای مازاد بر تراکم ساختمانی در شهر تهران، نشریه مدیریت شهری، شماره ۳۰: ۱۴۵-۱۶۲.
- سلطانی، مهدی و ندیمی، هادی، (۱۳۹۷)، رساله-های تذکره‌البنیان و تذکره‌الابنیه؛ راهی به سوی ذهنیت معمار سنان در معماری، نشریه صغه، شماره ۸۲: ۵-۲۵.
- شاه‌علی، مهرزاد و همکاران، (۱۳۹۴)، الگوی پیاده‌سازی اخلاق حرفه‌ای در سازمان‌های ایران، نشریه مدیریت شهری، شماره ۳۹: ۳۹۳-۴۰۶.
- شکوری‌اصل، شیده، (۱۳۹۵)، شناسایی ویژگی‌های محیطی تأثیرگذار بر احساس امنیت یانوان در فضاهای شهری (مطالعه موردی: محلات مخصوص و سلامت، منطقه ۱۱ شهر تهران)، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۷۷: ۲۱-۹۱.
- شولتز، کریستیان نوربرگ، (۱۳۸۸)، روح مکان، (مترجم: محمدرضا شیرازی)، تهران: نشر رخداد نو، (تاریخ اصل اثر: ۱۹۸۰).
- طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۳۵۶)، آموزش دین (اخلاق-احکام)، قم: جهان آرا.
- عباسی، بشری؛ و بمانیان، محمدرضا، (۱۳۹۶)، مقایسه‌ی تطبیقی میدان نقش جهان اصفهان و امام حسین (ع) تهران بر اساس روابط پایداری اخلاق مدار، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۱۷: ۷۸-۹۷.
- عزیزی، محمدمهدی، (۱۳۷۷)، ارزیابی اثرات کالبدی-فضایی برج‌سازی در تهران، محلات فرمانیه-کارمانیه، مجله هنرهای زیبا، شماره ۴ و ۵: ۴۶-۳۳.
- فرامرز قراملکی، احد، (۱۳۸۵)، اخلاق حرفه‌ای، چاپ سوم، تهران: نشر مجنون.

- فرامرزقراملکی، احد، (۱۳۸۸)، اخلاق حرفه‌ای در تمدن ایران و اسلام، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فرامرزقراملکی، احد، (۱۳۸۹)، اخلاق کاربردی در ایران و اسلام، چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فرامرزقراملکی، احد، (۱۳۹۰)، اخلاق حرفه‌ای در کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: سمت.
- قلندریان، ایمان؛ تقوایی، علی‌اکبر؛ و کامیار؛ مریم، (۱۳۹۵)، مطالعه‌ی تطبیقی رابطه‌ی انسان و محیط زیست در تفکر توسعه‌ی پایدار و تفکر اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۰: ۶۲-۷۶.
- قیومی‌بیدهندی، مهرداد، (۱۳۸۵)، نظام آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه، نشریه صغه، شماره ۴۲: ۶۴-۸۵.
- قیومی‌بیدهندی، مهرداد، (۱۳۹۰)، گفتارهایی در مبانی و تاریخ معماری و هنر، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کلانتری، ایرج، (بی‌تا)، معماری و دیسپلین؛ جامعه‌شناسی معماری ایران در گفتگو با ایرج کلانتری، گفتگوی نرگس مروجی و حسین شهابی با ایرج کلانتری، نشریه همشهری معماری، شماره ۷: ۱-۶. بازیابی ۱۲ خرداد ۱۳۹۶
- لشکربلوکی، مجتبی، (۱۳۸۷)، چارچوب تدوین ارزش‌ها و اخلاق حرفه‌ای پژوهش‌های علمی و فناوری، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره ۲: ۱۰۵-۱۱۴.
- لنگ، جان، (۱۳۸۸)، آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)، (مترجم: علیرضا عینی‌فر) تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، (تاریخ اصل اثر: ۱۹۸۷).
- مددپور، محمد، (۱۳۸۸)، سیر تفکر معاصر (کتاب اول) تجدد و دین‌زدایی در فرهنگ و هنر منورالفکری سکولر و روشن فکری دینی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سوره مهر (وابسته بوه حوزه هنری).
- مردمی، کریم؛ و دهقانی‌تفتی، محسن، (۱۳۹۶)، ارائه مدل کاربردی از فرآیند طراحی معماری مبتنی بر هستی‌شناسی اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۱۶: ۱۰۴-۱۲۲.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۶۷)، فلسفه اخلاق، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۷)، آشنایی با علوم اسلامی، تهران: انتشارات صدرا.
- ممتحن، مهدی؛ حجت، عیسی؛ و ناری‌قمی، مسعود، (۱۳۹۶)، تأملی در مفهوم و ارزش خلاقیت ارزش خلاقانه معماری مبتنی بر الگو (مقایسه چارچوب ارزشی سنتی، معاصر و اسلامی)، دوفصلنامه مطالعات معماری ایران، شماره ۱۱: ۶۳-۸۴.
- مهوش، محمد؛ و سعدوندی، مهدی، (۱۳۹۷)، شاخص‌سازی قناعت در معماری، مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، دوره ۶، شماره ۳.
- نازی‌دیزجی، سجاده؛ وفامهر، محسن؛ کشتکارقلاتی، احمدرضا، (۱۳۸۹)، اخلاق در معماری، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال پنجم، شماره ۳: ۱۰۵-۱۱۴.
- ندیمی، هادی، (۱۳۷۵)، آیین جوانمردی و طریقت معماران (سیری در فتوت‌نامه‌های معماران و بنایان و حرف وابسته)، نشریه صغه، شماره ۲۱ و ۲۲: ۶-۲۱.
- ندیمی، هادی، (۱۳۸۶)، کلک‌دوست؛ ده مقاله در هنر و معماری، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.

- نژاد ابراهیمی، احد؛ فرشچیان، امیرحسین، (۱۳۹۳)، رابطه اخلاق و فناوری در معماری برای جامعه اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال اول، شماره ۴: ۱۱۴-۱۳۱.
- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۱)، معرفت و معنویت، (مترجم: انشاءالله رحمتی)، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی، (تاریخ اصل اثر: ۱۹۸۲).
- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۴)، مسلمان امروزی و دگرگونی معماری محیط شهری اسلامی، (مترجم: مهدی عباس‌زاده)، مجله آبادی، شماره ۴۸: ۴۶-۴۹، (تاریخ اصل اثر: ۱۹۷۸).
- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۵)، در جست و جوی امر قدسی (گفتگوی رامین جهاننگلو با سید حسین نصر)، (مترجم: مصطفی شهرآیینی)، چاپ اول، تهران: نشر نی، (تاریخ اصل اثر: ۲۰۱۰).
- نقره‌کار، عبدالحمید، (۱۳۸۷)، درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران: دفتر معماری و طراحی شهری.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ دهقانی-تفتی، محسن، (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر محیط طبیعی بر رفتار و اخلاق از دید متفکران اسلامی و نتایج آن در طراحی محیط مصنوع، نشریه آرمانشهر، شماره ۵: ۷۹-۹۶.
- نقی‌زاده، محمد، (۱۳۷۷)، صفات شهر اسلامی در متون اسلامی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۵: ۵۷-۶۱.
- نقی‌زاده، محمد، (۱۳۹۴)، الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی، نشریه فیروزه اسلام، سال اول، شماره ۱: ۶۳-۸۰.
- هاشمی، سیدرضا، (۱۳۷۹)، اخلاق حرفه‌ای، مجله معمار، شماره ۱: ۲.
- هاشمی طغرالجردی، سیدمجید، (۱۳۹۶)، ارزیابی جایگاه نهاد فقهی- حقوقی در ساختار شورای عالی شهرسازی با ارائه‌ی پیشنهاد اصلاحی در مراجع دادرسی و کمیسیون‌های تخصصی شورا، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۱۵: ۳۴-۵۴.
- ولی‌زاده‌اوغانی، محمدباقر، (۱۳۹۵)، نمود اندیشه‌های اخلاقی-حقوقی در طرح معماری خانه‌های سنتی ایران، نشریه مدیریت شهری، چاپ نشده.
- یاران، علی؛ و بهرو، حسین، (۱۳۹۶)، تأثیر فرهنگ و اخلاق اسلامی بر مسکن و کالبد فضایی خانه‌ها (نمونه موردی: خانه‌های عصر قاجار در شهر اردبیل)، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال پنجم، شماره ۱۵: ۹۱-۱۰۷.
- Alshibly M, AL- Nabulsi M. (2017). The impact of applying marketing service ethics on client's behavior: Applied study on Jordanian banks. *International Journal of Business and Social Science*; 8(10): 1-18.
- Al-Zahrani A. (2015) Toward digital citizenship: Examining factors affecting participation and involvement in the internet society among higher education students. *International Education Studies*; 8(12); 56-70.
- Collier Jane, (2006), *The Art of Moral Imagination: Ethics in the Practice of Architecture*, *Journal of Business Ethics*, 66: 307-317.
- Douglass Warner, Keith, and David DeCosse. (2016). *The Ethical Dimensions of Sustainability*. Santa Clara University; www.scu.edu. Accessed on 5th January 2016.
- Levine, Michael P, Meller, Kristine & William Taylor, (2004), Introduction: Ethics And Architecture, *The Philosophical Forum*, Volume XXXV, No. 2: 103-11.
- Ligard, Norman, (2014), Ethics and architecture: the case of Albert Speer, *journal of Architecture and Urbanism*, Volume 38(3): 192-197.
- McNeill, Donald, (2006), Globalization and the ethics of architectural design, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, VOL. 10, NO. 1: 49-58.

